

УДК 346.31

Н. Ф. Ментух,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства

юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЛІЗИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ЛІЗИНГУ

У статті розглядаються питання визначення форм господарсько-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань суб'єктів договору лізингу, а саме: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, договір лізингу, суб'єкти лізингу, відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.

Господарсько-правова відповідальність є однією із найважливіших елементів лізингового зобов'язання за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за договором лізингу.

При написанні даної статті були використані праці таких вітчизняних вчених: І. Є. Якубівського, О. В. Трофімової, Д. С. Січка, В. С. Різника, В. С. Щербини, О. П. Подцерковного, О. А. Беяневич та інших, а також праці відомих російських вчених: О. В. Кабатової, С. Л. Дегтярева, О. Печеного, М. Ройтберга, В. Вітрянського, В. Грибанова та інших.

Незважаючи на наявність розробок з цієї проблеми, багато питань залишаються не дослідженими і потребують ґрунтовного визначення та узагальнення. Тож метою статті є аналіз форм господарсько-правової відповідальності за порушення сторонами зобов'язань за договором лізингу.

Порушення сторонами зобов'язань за договором лізингу є підставою для застосування до порушника таких господарських санкцій, як: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

Відшкодування збитків. Забезпечуючи захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, держава визначає шляхи, якими досягається стабільність господарського обігу. Так, у ст. 20 ГК зазначається, що права та законні інтереси суб'єктів господарювання захищаються в тому числі і шляхом відшкодування збитків.

Хоча за часів СРСР інститут відшкодування шкоди у господарських відносинах безпосередньо не виокремлювався у юридичній літературі, але в цивілістичних та господарсько-правових дослідженнях цілком послідовно визначалися особливості застосування тих чи інших елементів відповідальності за завдану шкоду у виробничо-господарських відносинах порівняно зі споживчими відносинами [1, с. 59].

Відшкодування збитків є способом відновлення майнового стану суб'єкта господарського права за рахунок іншого суб'єкта-правопорушника, тобто цей спосіб має передусім компенсаційну функцію.

Окремі дослідники з цього приводу зазначають, що відшкодування збитків розглядається як особливий захід впливу, оскільки забезпечується можливістю застосування державного примусу. З огляду на це відшкодування збитків може розглядатися як господарсько-правова санкція. За характером дій відшкодування збитків належить до компенсаційних санкцій [2, с. 12].

Відшкодування збитків здійснюється на загальних підставах відповідно до чинного законодавства.

Відшкодування збитків дає можливість потерпілій стороні відновити свій майновий стан у випадку порушення прав чи охоронюваних законом інтересів. З іншого боку, можливість відновлення майнового стану і притягнення до відповідальності у формі відшкодування збитків винною стороною дозволяє вести мову про превентивну відповідальність [3, с. 6].

Згідно з нормами чинного законодавства України можна виділити такі підстави для відшкодування збитків за договором лізингу:

- згідно з частинами 1, 2 ст. 7 Закону «Про фінансовий лізинг» у разі прострочення передачі предмета лізингу більше 30 днів (якщо договором лізингу не передбачено іншого строку), лізингоодержувач має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку. Лізингоодержувач має право вимагати відшкодування збитків, у тому числі повернення платежів, що були сплачені лізингодавцю до такої відмови. Тобто у цьому випадку відшкодування збитків застосовується як додаткова санкція до оперативно-господарської – розірвання договору лізингу в односторонньому порядку на вимогу лізингоодержувача;

- відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» лізингодавець має право вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону чи договору;

- згідно з п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про фінансовий лізинг» лізингоодержувач має право вимагати від лізингодавця

відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу. Якщо ремонт предмета лізингу чи інше усунення його недоліків проводились за рахунок лізингодавця, то він має право вимагати їх відшкодування від продавця, а якщо витрати на ремонт даного предмета були понесені лізингоодержувачем, то останньому надається аналогічне право вимоги до продавця. Тобто тут лізингодавець та лізингоодержувач у відносинах із продавцем виступають як солідарні кредитори;

- згідно з п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону «Про фінансовий лізинг», ст. 220 ГК України, якщо з вини лізингоодержувача у строки та на умовах, визначених у договорі, предмет лізингу не повернуто лізингодавцю, то останній має право звернутись до лізингоодержувача з позовом про витребування предмета лізингу та вимагати відшкодування завданих збитків.

Слід зауважити, що в п. 5 ст. 17 Закону РФ «Про фінансову оренду (лізинг)» [4] щодо питання розрахунків між сторонами при поверненні предмета лізингу зазначено, що, якщо лізингоодержувач не повернув предмет лізингу чи повернув його несвоєчасно, лізингодавець має право вимагати внесення лізингових платежів за час прострочки. Якщо зазначена плата не покриває спричинених лізингодавцю збитків, він може вимагати їх відшкодування. Тобто ця стаття в повному обсязі врегульовує взаємовідносини між сторонами у зв'язку з порушенням зобов'язань з боку лізингоодержувача, забезпечуючи тим самим законні права та інтереси на предмет лізингу лізингодавця.

Варто заповнити прогалину в чинному законодавстві, доповнивши п. 6 ч. 1 ст. 10 Закону «Про фінансовий лізинг» правом лізингодавця вимагати від лізингоодержувача внесення лізингових платежів за час незаконного користування предметом лізингу та відшкодування збитків відповідно до закону та договору. Наявність такої норми закону надасть можливості уникнути непорозумінь між сторонами, а також

забезпечити законне право лізингодавця на компенсацію збитків, понесених в результаті прострочки лізингоодержувачем повернення предмета лізингу.

Другим видом господарських санкцій являються *штрафні санкції*, які згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарськими санкціями у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Неустойка є одним із найпопулярніших та найпоширеніших способів забезпечення виконання зобов'язання. Привабливість неустойки та її широке використання з метою забезпечення зобов'язання пояснюється насамперед багатофункціональним призначенням останньої.

Слід зазначити, що в договорі лізингу такий вид санкцій застосовується досить часто, наприклад при порушенні строків сплати лізингових платежів, строків поставки предмета лізингу тощо. Тобто неустойка виступає і як спосіб забезпечення виконання господарських зобов'язань, і як одна із форм господарсько-правової відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 551 ЦК України у випадку, коли предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором чи актом цивільного законодавства. Пріоритет у визначенні розміру санкцій надається закону. І лише у тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором (ч. 4 ст. 231 ГК України). Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР [5] передбачено, що за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, проте який не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за

який сплачується пеня. Хоча в ч. 2 ст. 551 ЦК України зазначено, що розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі.

ГК України передбачає різні способи встановлення розміру санкцій договором: у відсотковому відношенні до суми невиконаної частки зобов'язання; у певній, визначеній грошовій сумі; у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання; у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Отже, неустойка є певним стимулом до належного виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. Адже, враховуючи ч. 2 ст. 552 ЦК України, сплата неустойки за договором не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням чи неналежним виконанням боржника.

Як зазначають окремі дослідники, неустойка є найпростішим і найзручнішим способом визначеної (гарантованої) компенсації втрат кредитора при невиконанні або неналежному виконанні стороною за договором (боржником) взятих на себе зобов'язань [6, с. 21].

Відповідно до ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 відсотки річних із простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлений законом чи договором. Як доречно з цього приводу зауважує О. Печений, встановлена цивільно-правова відповідальність за невиконання грошових зобов'язань у формі відшкодування збитків і сплати річних відсотків за своєю природою не є неустойкою [7, с. 28].

Отже, підставою для застосування неустойки за договором лізингу є: протиправна поведінка зобов'язаного суб'єкта; нежиття боржником усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення; порушення свого зобов'язання, передбаченого в договорі (наприклад, неповернення чи несвоєчасне повер-

нення предмета лізингу лізингодавцю у випадку закінчення або дострокового розірвання умов договору лізингу).

Необхідно також наголосити, що при грубому порушенні умов такого договору неустойка може бути збільшена (ч. 2 ст. 551 ЦК України).

Відповідно до ст. 235 ГК України за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися *оперативно-господарські санкції* – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

В. Грибанов заходами оперативного впливу вважає такі юридичні засоби правоохоронного характеру, які застосовуються до правопорушника безпосередньо самою уповноваженою особою як стороною правовідносин, без звернення за захистом права до компетентних державних органів [8, с. 133]. Дещо інший підхід має В. Вітрянський, який заходами оперативного впливу називає передбачені законом односторонні дії кредитора, які спрямовані на зміну або припинення зобов'язань [9, с. 698].

Головна особливість застосування оперативно-господарських санкцій полягає у застосуванні їх сторонами без звернення до судових або інших уповноважених органів і без згоди іншої сторони зобов'язання. Однак слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 215 ГК України до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором.

Друга особливість полягає у тому, що оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Тобто для застосування цього засобу впливу достатньо лише одного елемента – складу гос-

подарського правопорушення – протиправної поведінки (факту правопорушення).

Перелік оперативно-господарських санкцій, встановлений у ч. 1 ст. 236 ГК України, не є вичерпним. Спеціальними законами, що забезпечують правове регулювання відносин у сфері здійснення господарської діяльності, можуть бути передбачені й інші види оперативно-господарських санкцій. Сторони також можуть передбачити у договорі інші оперативно-господарські санкції.

Виходячи зі змісту Закону «Про фінансовий лізинг» за порушення сторонами взятих на себе зобов'язань за договором лізингу можуть бути застосовані такі оперативно-господарські санкції.

1. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» та ч. 1 ст. 767 ЦК України на лізингодавця покладається обов'язок надати предмет лізингу лізингоодержувачу у передбачені договором строки, що відповідає його призначенню та умовам договору. Частина 1 ст. 7 Закону «Про фінансовий лізинг» надає право лізингоодержувачу відмовитися від договору лізингу, письмово повідомивши про це лізингодавця, у разі прострочення передачі предмета лізингу більше 30 днів, якщо договором не передбачено іншого строку. Відповідно до ст. 766 ЦК України, якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право за своїм вибором: вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою; відмовитися від договору найму з відшкодуванням завданих збитків.

2. Лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу та вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів (ч. 2 ст. 7 Закону «Про фінансовий лізинг»).

Як вірно зазначає О. В. Кабатова, у всіх випадках дострокового повернення предмета лізингу мова передусім йде про дострокове розірвання договору лізингу та, як наслідок, про повернення майна [10, с. 53].

Доцільно було б передбачити в Законі «Про фінансовий лізинг» правові наслідки такої відмови, оскільки це спонукало б лізингодавця до належного виконання свого зобов'язання.

3. Пункт 2 ч. 1 ст. 11 Закону «Про фінансовий лізинг» надає право лізингоодержувачу відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям. Це право обумовлено специфічним зв'язком між лізингоодержувачем та продавцем предмета лізингу, який було досліджено в підрозділі 3.1 дисертації.

4. Пункт 5 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг» передбачає право лізингодавця стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Чинне законодавство України не визначає умови та способи застосування цієї оперативно-господарської санкції (наприклад, розмір та строки заборгованості). За законодавством Російської Федерації, наприклад, у випадку неперерахування лізингоодержувачем лізингових платежів більше як протягом двох строків поспіль після закінчення встановленого договором лізингу строку платежу їх списання з рахунку лізингоодержувача здійснюється в безспірному порядку, шляхом направлення лізингодавцем у банк чи іншу фінансову організацію розпорядження на списання з рахунку лізингоодержувача грошових коштів у межах сум прострочених лізингових платежів (ч. 1 ст. 13 Федерального Закону РФ «Про фінансову оренду (лізинг)» [4].

Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 16 Закону України «Про фінансовий лізинг» реченням такого змісту: «У випадку неперерахування лізингоодержувачем двох і більше лізингових платежів поспіль після закінчення встановленого договором лізингу строку платежу їх списання з рахунку лізингоодержувача в банківській установі здійснюється в безспірному порядку на підставі розпорядження лізингодавця на договірне списання грошових коштів у межах сум прострочених лізингових платежів».

Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначаються договором лізингу. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарських санкцій заінтересована сторона може звернутись до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих їй застосуванням.

Необхідно погодитися з думкою окремих дослідників про те, що розірвання договору, як вид господарсько-організаційних санкцій, має усі властиві їм ознаки: застосування лише в господарсько-договірних відносинах; застосування на розсуд кредитора; передбачається законом або договором; мета застосування – захист інтересів кредитора; є заходом організаційного характеру [11, с. 203].

Відповідно до статей 525, 526 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

На практиці в договір лізингу як підставу для дострокового розірвання договору включають істотне порушення його умов іншою стороною. Водночас ГК України та Закон України «Про фінансовий лізинг» не дають чіткої відповіді на запитання про те, що слід вважати істотним порушенням умови договору лізингу. Стаття 651 ЦК України передбачає, що договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення умов договору другою стороною. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим порушенням шкоди друга сторона значною мірою лишається того, на що вона розраховувала при укладенні договору. З метою

уникнення спорів між сторонами лізингодавцю треба самостійно встановити в договорі підстави/критерії істотного порушення умов договору. До них, на нашу думку, можна віднести: нецільове використання предмета лізингу, передачу предмета лізингу в сублізинг, користування іншим особам без згоди лізингодавця; неповернення предмета лізингу у встановлений договором строк, невиконання обов'язку зі страхування об'єкта лізингу.

У світовій практиці всі договори лізингу включають так звані «події невиконання» (events of default), при настанні яких лізингодавець має право розірвати договір лізингу, вилучити предмет лізингу та вимагати відшкодування нанесених йому збитків [12, с. 124].

Пропонуємо доповнити ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг» ч. 4 у такій редакції: «Лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу в односторонньому порядку у випадку істотного порушення лізингоодержувачем умов договору лізингу. Істотним порушенням договору лізингу є нецільове використання предмета лізингу, передача предмета лізингу в сублізинг, користування іншим особам без згоди лізингодавця; неповернення предмета лізингу у встановлений договором строк, невиконання обов'язку зі страхування об'єкта лізингу та інші випадки, визначені сторонами в договорі лізингу».

Отже, одним із механізмів підтримки правопорядку у сфері здійснення лізингової діяльності в Україні слугує юридична відповідальність (а саме господарсько-правова відповідальність) учасників такої діяльності за вчинення ними правопорушення в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Подцерковний О. П. Особливості та деякі проблеми відшкодування шкоди у сфері господарювання / О. П. Подцерковний // Вісник господарського судочинства України. – 2008. – № 4. – С. 59–67.
2. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
3. Дегтярев С. Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе : учеб.-практ. пособ. / С. Л. Дегтярев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2003. – 198 с.

4. О финансовой аренде (лизинге) : Федеральный закон Российской Федерации от 29 октября 1998 года № 164-ФЗ. – 6-е изд. – М. : Ось-89, 2005. – 16 с.
5. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22 листопада 1996 року № 543/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
6. Ройтберг М. Обеспечительные функции договорных обязательств в условиях рынка / М. Ройтберг // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 10. – С. 20–21.
7. Печеный О. К вопросу об основаниях ответственности за прострочку исполнения денежного обязательства / О. Печеный // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С. 28.
8. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – С. 399.
9. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Статут, 2000. – Кн. 2 : Договоры о передаче имущества. – 800 с.
10. Кабатова Е. В. Закон о лизинге сегодня и завтра / Е. В. Кабатова // Закон. – 1999. – № 11. – С. 52–54.
11. Господарське право : Практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін. ; за заг. ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
12. Королев С. Нужны новые подходы к лизинговому законодательству / С. Королев // Хозяйство и право. – 2001. – № 9. – С. 110–125.

Ментух Н. Ф. Хозяйственно-правовая ответственность субъектов лизинговой деятельности по договору лизинга.

В статье рассматриваются вопросы определения форм хозяйственно-правовой ответственности за нарушения договорных обязательств субъектов договора лизинга, особенно: возмещения убытков, штрафные санкции, оперативно-хозяйственные санкции.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, договор лизинга, субъекты лизинга, возмещения убытков, штрафные санкции, оперативно-хозяйственные санкции.

Mentukh N. F. Economic responsibility of subjects of leasing activity is by agreement of leasing.

In the article the questions of determination of forms of economic responsibility are examined for contractual of subjects of leasing agreement delinquency, namely: reimbursement of losses, penalty approvals, operatively-economic approvals.

Key words: economic responsibility, leasing agreement, leasing subjects, reimbursement of losses, penalty approvals, operatively-economic approvals.